

Agnieszka Fluda-Krokos*

Ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w świetle Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Safeguarding library collections in Poland in the light of the Act of 23 July 2003 on the Protection and Care of Historical Monuments

Prezentacja tekstu wyróżnionego w „Konkursie na najlepszy artykuł naukowy poświęcony Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w 20. rocznicę jej uchwalenia”.

Presentation of the text awarded an honourable mention in the ‘Competition for the best academic article devoted to the Law of 23 July 2003 on the Protection and Care of Historical Monuments on the 20th anniversary of its adoption’.

Agnieszka Fluda-Krokos, *Ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w świetle Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Ochrona Zabytków” 2024, nr 1, s. 293–306.

Abstrakt

W artykule został przeanalizowany system ochrony zbiorów bibliotecznych w Polsce w świetle Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która jest aktem prawnym powiązaniem z Ustawą z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach. Ustawa o bibliotekach nakłada na nie obowiązek ochrony gromadzonych zbiorów, stąd istotna jest świadomość możliwości ich ochrony. W tekście zostały opisane takie jej formy, jak kontrola wywozu za granicę, digitalizacja czy umieszczanie informacji o zbiorach w ogólnodostępnych wykazach. Szczegółowo omówiono dwie bazy danych – krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem oraz katalog strat wojennych – które odpowiadają wymogom współczesności, są bowiem dostępne online. Wskazano też nie do końca dobrze funkcjonujące rozwiązania, co pokazuje, że przepisy łatwo jest tworzyć, ale trudniej wprowadzać w życie. Autorka wymienia ponadto inne akty prawne, w które wpisana jest ochrona zasobów bibliotecznych. Jej celem było podkreślenie, jak istotnym elementem dziedzictwa kulturowego są zbiory gromadzone przez biblioteki, a także jakie możliwości ochrony zbiorów mają biblioteki i z jakich regulacji powinny czerpać w swoich działaniach. Dla powodzenia tych działań ważna jest współpraca na tym polu różnych organów administracji i jednostek kultury, dlatego artykuł powinien zainteresować nie tylko instytucje biblioteczne.

Słowa kluczowe

dziedzictwo, kultura, biblioteka, ochrona zbiorów, ustawa o ochronie zabytków

* Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego;
Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie
ORCID: 0000-0002-0934-8965
e-mail: agnieszka.fluda-krokos@uj.edu.pl

Abstract

The article analyses the way in which library collections in Poland are safeguarded in the light of the Act of 23 July 2003 on the Protection and Care of Historical Monuments, which is a legislative act related to the Act of 27 June 1997 on Libraries. The Act on Libraries imposes on such institutions the obligation to protect the collections, therefore it is important to be aware of the possibilities available for their protection. This article describes the various forms, such as controlling exports abroad, digitization and placing information on collections on publicly available lists. Two databases are discussed in detail – the national list of historical artefacts which were either stolen or exported abroad illegally and a list of war losses – which meet contemporary requirements as they are available online. It also indicates those solutions which do not function adequately, thereby demonstrating that regulations are easy to draw up but more difficult to implement. The author also lists other legislative acts that include the protection of library resources. Her objective was to emphasize how important an element of cultural heritage these library collections are, as well as to draw attention to the means libraries have to protect their collections and which regulations they should use in their activities. For their success, cooperation in this regard between various administrative bodies and cultural institutions is important, therefore the article should be of interest not only for libraries.

Keywords

heritage, culture, library, protection of collections, Act on the Protection of Historical Monuments

CELEM ARTYKUŁU JEST KOMPLEKSOWA ANALIZA SYSTEMU OCHRONY ZBIORÓW BIBLIOTECZNYCH w świetle Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹ (dalej: u.o.z.). W ubiegłym roku obchodziliśmy 20. rocznicę jej uchwalenia, co wydaje się dobrą okazją do tego, by prześledzić, jaki ma ona wpływ na funkcjonowanie różnych instytucji. W swoim tekście skupiłam się na bibliotekach – zarówno na tym, jakie obowiązki ustawa nakłada na te placówki, jak i na tym, jakie możliwości ochrony zbiorów im daje. Biblioteki są bowiem jednymi z głównych instytucji odpowiedzialnych za gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie, zabezpieczanie i udostępnianie dorobku kultury, ważne więc, by czyniły to, korzystając z wszelkich dostępnych metod.

Szczególną uwagę zwróciłam na te zapisy u.o.z., które są gwarantem ochrony najcenniejszych zbiorów bibliotecznych. Jako źródła zostały wykorzystane także wymienione w u.o.z. bazy danych dotyczące materiałów bibliotecznych², jak dowodzę, niestety nie zawsze dobrze funkcjonujące w praktyce.

Biblioteki w Polsce

Na koniec 2022 roku w Polsce funkcjonowały 8964 placówki biblioteczne. Ich liczba w stosunku do roku poprzedniego zmalała o 92, a do roku 2020 – o 215³. Sieć bibliotek tworzyły przede wszystkim instytucje o charakterze publicznym, których było 7638, a ponadto: biblioteki pedagogiczne (245), naukowe (771), fachowe (257) i fachowo-beletrystyczne (47), ośrodki informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej – INTE (12) oraz ośrodki towarzystw naukowych (10)⁴. Spadek odnotowano również, jeśli chodzi o liczbę aktywnie wypożyczających zbiory – z 964 100

¹ Dz.U. 2003, nr 162, poz. 1568.

² Temat systematyki i roli baz krajowych i zagranicznych oraz próbę ich oceny podjął Olgierd Jakubowski: idem, *Bazy danych skradzionych i nielegalnie wywiezionych dóbr kultury jako element systemu ochrony dziedzictwa kulturowego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2012, t. 89, s. 11–20. O roli i wykorzystaniu baz w zwalczaniu przestępczości pisał Piotr Ogrodzki: idem, *Rola baz danych o zabytkach w zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu narodowemu* [w:] *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, red. W. Szafrąński, K. Zalańska, Poznań 2009, s. 189–203.

³ Główny Urząd Statystyczny, *Kultura i dziedzictwo w 2022 r.*, Warszawa–Kraków 2022, s. 100.

⁴ Ibidem, s. 101.

w 2020 roku do 904 700 w 2022 roku. Zasoby instytucji liczyły ogółem 228,5 mln egzemplarzy księgozbioru oraz 26,3 mln egzemplarzy zbiorów specjalnych⁵, do których zaliczono między innymi rękopisy, stare druki, mikroformy, druki muzyczne oraz dokumenty kartograficzne i graficzne⁶, czyli najcenniejsze, niejednokrotnie unikatowe materiały biblioteczne.

Funkcjonowanie bibliotek w Polsce reguluje Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach⁷ (dalej: u.b.). Jako jedno z podstawowych zadań wymieniono w niej ochronę materiałów bibliotecznych (art. 4 ust. 1 pkt 1). Tę można zapewnić poprzez odpowiednie warunki przechowywania (utrzymanie wskazanej dla danego rodzaju materiału temperatury i wilgotności powietrza)⁸ i udostępniania (służą temu na przykład odpowiednie zapisy w regulaminach), a także poprzez wpisanie konkretnych fragmentów lub całości zbioru do Narodowego Zasobu Bibliotecznego (dalej: NZB) (art. 6 ust. 1 u.b.) – zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego⁹. Obliguje to biblioteki posiadające tego typu zbiory do opracowania specjalnego planu ich ochrony oraz jego corocznej aktualizacji¹⁰.

Kontrola wywozu zbiorów bibliotecznych

Konieczność specjalnej ochrony wybranych grup materiałów bibliotecznych wynika nie tylko z niepowetowanych strat wojennych¹¹ czy zapisów u.b., lecz także ze spoczywającego na obecnym

⁵ Ibidem, s. 105–106. Dane statystyczne z działalności bibliotek pozyskiwane są corocznie z formularza Głównego Urzędu Statystycznego K-03, do którego uzupełniania i przesyłania zostały zobowiązane wszystkie placówki.

⁶ Ibidem, s. 106.

⁷ Dz.U. 1997, nr 85, poz. 539.

⁸ Wytyczne zawarto między innymi w normie PN-ISO 11799: *Informacja i dokumentacja – wymagania dotyczące warunków przechowywania materiałów archiwalnych i bibliotecznych* oraz Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 października 2008 r. w sprawie sposobu ewidencji materiałów bibliotecznych (Dz.U. 2008, nr 205, poz. 1283). O zagadnieniu pisano między innymi w: *Ochrona i przechowywanie zbiorów. Zalecenia IFLA w kwestii opieki i obchodzenia się z materiałami bibliotecznymi*, oprac. E.P. Adcock, współpraca M.-T. Varlamoff, V. Krdeemp, przeł. B. Rek, Wrocław 1999. Problematykę przeglądów przestrzeni magazynowych i wynikające z niej korzyści przedstawiła zaś Ewa Potrzebicka – pełnomocniczka dyrektora Biblioteki Narodowej ds. NZB – w tekście *Przeglądy magazynów bibliotecznych podstawą profilaktyki konserwatorskiej*, „Notes Konserwatorski” 2018, nr 20, s. 15–57.

⁹ Dz.U. 2012, poz. 797. Zgodnie z rozporządzeniem bibliotekami posiadającymi zbiory zaliczane do NZB są dwie biblioteki: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie i Biblioteka Narodowa w Warszawie. Obecnie zbiory zaliczane do NZB ma dodatkowo 13 instytucji, włączanych kolejnymi rozporządzeniami: z 2016 roku – Biblioteka Elbląska im. Cypriana Norwida w Elblągu, Biblioteka Naukowa PAN i PAU w Krakowie, Biblioteka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Witolda Gombrowicza w Kielcach, z 2017 roku – Biblioteka Śląska w Katowicach oraz Centralna Biblioteka Rolnicza Narodowego Instytutu Kultury i Dziedzictwa Wsi Oddział w Puławach, z 2020 roku – Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu oraz Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, a także z 2023 roku – Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica w Szczecinie oraz Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska.

¹⁰ Zob. A. Fluda-Krokos, *Protection of the Polish Written and Printed Heritage – National Library Resource*, „Muzeologia a kulturowe dziedzictwo” 2020, vol. 8, no. 3, s. 111–128.

¹¹ O stratach zob. między innymi: *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 roku. Wstępny raport o stanie wiedzy*, cz. 1–3, red. A. Mężyński, Warszawa 1994; *Informator o stratach bibliotek i księgozbiorów domowych na terytoriach polskich okupowanych w latach 1939–1945 (bez ziem wschodnich)*, red. B. Bienkowska, oprac. U. Paszkiewicz, J. Szymański, Poznań 2000; B. Bienkowska, *Potyczki ze źródlami bibliologicznymi (na przykładzie urzędowej dokumentacji strat bibliotek w Polsce podczas II wojny światowej)*, „Roczniki Biblioteczne” 2001, R. 45, s. 3–28; P. Lechowski, *Biblioteki Krakowa w okresie okupacji niemieckiej 1939–1945*, Kraków 1999; *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945. Wybór dokumentów źródłowych*, wybór i oprac. A. Mężyński, współpraca H. Łaskarzewska, Warszawa 2003; A. Mężyński, *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945*, Warszawa 2010; B. Bienkowska, *Straty bibliotek. Czy wszystkie bezpowrotnie?*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1997, nr 6, s. 5–6; H. Łaskarzewska, *Losy księgozbiorów historycznych w latach 1939–1945 i po zakończeniu drugiej wojny światowej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone”

pokoleniu obowiązku odpowiedniego zabezpieczenia dorobku dziedzictwa kultury polskiej i światowej, by mogły z nich korzystać przyszłe pokolenia.

W u.b. jako dokument powiązany wskazano u.o.z.¹² i wymieniono możliwości wywozu (lub ich brak) materiałów bibliotecznych zaliczonych do NZB, a niebędących zabytkami w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.¹³, oraz kryteria wywozu. Użyczenie zagraniczne takich zbiorów – o ile nie jest zakazane z innych powodów – może się odbywać po uzyskaniu pozwolenia dyrektora Biblioteki Narodowej, które ma charakter: „1) jednorazowego pozwolenia na czasowy wywóz materiału bibliotecznego za granicę albo 2) wielokrotnego pozwolenia indywidualnego na czasowy wywóz materiału bibliotecznego za granicę, albo 3) wielokrotnego pozwolenia ogólnego na czasowy wywóz materiału bibliotecznego za granicę” (art. 6a ust. 2 u.b.). Zarazem jest konieczne jednorazowe pozwolenie na wywóz stały za granicę zasobów bibliotecznych, które zostały wpisane na listę zabytków¹⁴ (art. 51 ust. 1 u.o.z.), przy czym zabytków należących jednocześnie do NZB nie można wywozić za granicę na stałe – z wyłączeniem przypadków wynikających z zasad restytucji narodowych dóbr kultury i opartych na prawomocnych wyrokach (art. 51 ust. 4 u.o.z.)¹⁵. Uzyskanie takiego pozwolenia regulują art. 53–57 u.o.z.

Sankcje związane z łamaniem przywołanych zapisów wyliczono w art. 29a ust. 1–3 u.b. – w zależności od rodzaju przewinienia mogą to być: pozbawienie wolności na okres od trzech miesięcy do pięciu lat (wywiezienie bez wymaganej zgody lub niezwrócenie wywiezionego zasobu w terminie wskazanym w pozwoleniu), kara grzywny, ograniczenia lub pozbawienia wolności do dwóch lat (w przypadku gdy wymienione działania były nieumyślne) albo kara grzywny, ograniczenia lub pozbawienia wolności do roku (przy przewinieniu mniejszej wagi).

Digitalizacja jako ochrona zbiorów

Formą ochrony zbiorów bibliotecznych jest także digitalizacja. Dzięki niej powstają alternatywne, cyfrowe wersje zasobów (w różnych formatach, na przykład JPG, DjVu czy PDF). Pozwala to nie tylko udostępnić je szerokiemu gronu odbiorców w Internecie lub Intranecie, co czyni dorobek kultury bardziej dostępnym, lecz także zwiększyć bezpieczeństwo oryginałów – biblioteki w regulaminach udostępniania zbiorów często wykluczają korzystanie z dzieł oryginalnych, jeśli dostępna jest wersja cyfrowa danego obiektu. Przykładowo w *Regulaminie udostępniania zbiorów specjalnych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* w punkcie 2.5 zawarto następującą informację: „W przypadku dzieł zmikrofilmowanych lub zdigitalizowanych oryginały udostępnia się jedynie w wyjątkowych okolicznościach za zgodą kierownika Działu Zbiorów Specjalnych lub Dyrektora Biblioteki”¹⁶. Podobne zapisy zamieszczono w *Regulaminie korzystania z Biblioteki Narodowej*,

2012, wydanie specjalne: „Katalog Utraconych Dzieł Sztuki” (wydanie na CD), s. 15–26; M. Spadowski, *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, wydanie specjalne: „Katalog Utraconych Dzieł Sztuki” (wydanie na CD), s. 27–39; *Hekatomba bibliotek w czasie II wojny światowej*, tinyurl.com/kyrkntk4, dostęp: 14.10.2023.

¹² W u.o.z. z kolei znalazł się zapis: „Ustawa nie narusza w szczególności przepisów o muzeach, o bibliotekach [...]” (art. 2 ust. 1).

¹³ W myśl u.o.z. zabytek oznacza „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

¹⁴ Są to: oryginalne dzieła grafiki i matryce do ich wykonania oraz oryginalne plakaty, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 16 000 zł; pojedyncze fotografie, filmy oraz ich negatywy, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 6000 zł; pojedyncze lub znajdujące się w zbiorach rękopisy, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 4000 zł; pojedyncze lub znajdujące się w zbiorach książki, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 6000 zł; pojedyncze mapy drukowane i partytury, które mają więcej niż 150 lat i ich wartość jest wyższa niż 6000 zł.

¹⁵ Zasady wywozu w tym wypadku reguluje art. 39 ust. 1 oraz art. 43 ust. 1 Ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz.U. 2017, poz. 1086).

¹⁶ *Regulamin udostępniania zbiorów specjalnych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, tinyurl.com/4hjr59m4, dostęp: 14.10.2023.

jednak oferta udostępniania została tam poszerzona o usługę digitalizacji na życzenie: „Art. 4 [...] 6. Starodruki są udostępniane wyłącznie w postaci cyfrowej w bibliotece cyfrowej [Polona.pl](https://polona.pl). Czytelnicy mogą zgłaszać zapotrzebowanie na digitalizację za pośrednictwem formularza kontaktowego. 7. W szczególnych przypadkach, jeżeli jest to niezbędne do prowadzenia badań naukowych, starodruki mogą być udostępnione w oryginale na wniosek przesłany mailowo do kierownika Zakładu Starych Druków. Wniosek wymaga uzasadnienia”¹⁷.

Największym dostawcą zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego jest w Polsce konsorcjum Federacja Bibliotek Cyfrowych, tworzone przez 153 jednostki nauki i kultury, które udostępnia przeszło 8,5 mln obiektów, w tym prawie 6,8 mln w otwartym dostępie i ponad 1,7 mln na zasadzie ograniczonego dostępu¹⁸. Federacja współtworzy Europeana – europejską sieć instytucji udostępniających efekty cyfryzacji swoich zasobów na wspólnym portalu europeana.eu. Obecnie system informacyjno-wyszukiwawczy tworzy około 2 tys. różnych instytucji, a dzięki ich kooperacji odbiorcy mają dostęp do niemal 31,5 mln obrazów, prawie 25 mln dokumentów tekstowych, ponad 1,2 mln plików audio, ponad 366 tys. plików wideo oraz przeszło 5 tys. obiektów 3D¹⁹.

Udostępnianie zasobów w wersjach cyfrowych ściśle wiąże się z zagadnieniami prawnymi oraz ochroną praw autorów i właścicieli zbiorów. Jasna sytuacja jest w przypadku tych materiałów, których autorzy nie żyją, a od ich śmierci upłynęło co najmniej 70 lat – zaliczane są one wówczas do domeny publicznej, co oznacza, że: „Wolno zwielokrotnić, zmieniać i rozpowszechniać oraz wykonywać utwór, nawet w celach komercyjnych, bez konieczności pytania o zgodę. Wykorzystując utwór należy pamiętać o poszanowaniu autorskich praw osobistych Twórcy”²⁰. Autorzy *Manifestu domeny publicznej* potrzebę uwolnienia utworów uzasadnili art. 27 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, który brzmi: „Każdy człowiek ma prawo do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa, do korzystania ze sztuki, do uczestniczenia w postępie nauki i korzystania z jego dobrodziejstw”²¹.

Podobną funkcję informacyjną dla odbiorców między innymi zasobów cyfrowych spełniają licencje Creative Commons. Określają one, jakie prawa przysługują twórcom zasobu i jakie działania może podjąć ktoś z niego korzystający²². Zagadnienie praw autorskich w związku z digitalizacją i udostępnianiem analizowały na przykład Aleksandra Guss²³, Diana Pietruch-Reizes²⁴ i Monika Drela²⁵.

Zbiory biblioteczne w wykazach

W będącej punktem wyjścia przy pisaniu niniejszego tekstu u.o.z. – do której, jak już wspomniano, odwołuje się u.b. i nie dochodzi do kolizji między tymi aktami – zagadnienia dotyczące bibliotek i zbiorów bibliotecznych zostały poruszone kilkukrotnie. Materiały biblioteczne²⁶ wymieniono w wykazie zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece bez względu na stan zachowania

¹⁷ *Regulamin korzystania z Biblioteki Narodowej*, tinyurl.com/3tf8n99p, dostęp: 14.10.2023.

¹⁸ Federacja Bibliotek Cyfrowych, *Źródła danych*, tinyurl.com/37matzt5, dostęp: 14.10.2023.

¹⁹ Europeana, *O nas*, tinyurl.com/bus7pfah, dostęp: 23.05.2024.

²⁰ Taki zapis znajduje się na przykład przy obiektach dostępnych w serwisie Polona.

²¹ *Manifest domeny publicznej*, tinyurl.com/mrxsd4nb, dostęp: 14.10.2023.

²² Zob. Creative Commons Polska, *Poznaj licencje Creative Commons*, tinyurl.com/5n83sy8c, dostęp: 14.10.2023.

²³ A. Guss, *The Digitization of Cultural Heritage under Polish Law and Policy. Challenges Presented by Copyright Law*, „Santander Art and Culture Law Review” 2020, nr 2, s. 377–406.

²⁴ D. Pietruch-Reizes, *Digitalizacja i rozpowszechnianie utworów osieroconych w świetle dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/28/UE z 25 października 2012 roku*, „Przegląd Biblioteczny” 2014, z. 4, s. 550–564.

²⁵ M. Drela, *Culture Goods in the Public Domain under Polish Law – Acquiring and Disposing Difficulties*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 2, s. 291–302.

²⁶ Według definicji zawartej w art. 5 u.b. są to „w szczególności dokumenty zawierające utrwalony wyraz myśli ludzkiej, przeznaczone do rozpowszechniania, niezależnie od nośnika fizycznego i sposobu zapisu treści, a zwłaszcza: dokumenty graficzne (piśmiennicze, kartograficzne, ikonograficzne i muzyczne), dźwiękowe, wizualne, audiowizualne i elektroniczne”.

(art. 6 ust. 1 pkt 2 lit. e). W rozdziale 2 przedstawiono formy i sposoby ochrony zabytków. Takimi formami są: „1) wpis do rejestru zabytków; 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa; 2) uznanie za pomnik historii; 3) utworzenie parku kulturowego; 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego” (art. 7 u.o.z.). Zbiory biblioteczne zaliczone do NZB zostały wykluczone z rejestru zabytków (art. 11 pkt 3 i art. 13 ust. 4 pkt 3).

Lista Skarbów Dziedzictwa

W przypadku Listy Skarbów Dziedzictwa, przeznaczonej dla obiektów mających „szczególną wartość dla dziedzictwa kulturowego” (art. 14a ust. 2 u.o.z.), precyzyjnie wskazano materiały, które mogą być na niej umieszczone. Są to również następujące rodzaje zbiorów bibliotecznych:

- wykonane ręcznie na dowolnym materiale akwarele, gwasze i pastele, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców;
- oryginalne dzieła grafiki i matryce do ich wykonania oraz oryginalne plakaty, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców;
- fotografie, filmy oraz ich negatywy, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców;
- pojedyncze lub znajdujące się w zbiorach inkunabuły i manuskrypty oraz mapy i partytury muzyczne, liczące więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców;
- pojedyncze lub znajdujące się w zbiorach książki, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro;
- mapy drukowane, które mają więcej niż 200 lat.

Dodatkowo na Listę Skarbów Dziedzictwa mogą trafić nieujęte w wykazie zabytki ruchome wszystkich typów, które mają więcej niż 50 lat i wartość wyższą niż 50 000 euro (art. 14a ust. 2 u.o.z.).

Lista Skarbów Dziedzictwa przywołana jest także w rozdziale 4, poświęconym nadzorowi konserwatorskiemu. Zgodnie z jego zapisami biblioteki posiadające zasób wpisany do rejestru zabytków mogą być kontrolowane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w celu oceny stanu zachowania, przechowywania i zabezpieczenia zbiorów (art. 38 ust. 3 pkt 2 u.o.z.).

Mimo dodania do u.o.z. w 2016 roku zapisów o Liście Skarbów Dziedzictwa, uchwalenia szczegółowego Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa²⁷, zgodnie z którym: „Lista jest prowadzona w systemie teleinformatycznym udostępnionym w Biuletynie Informacji Publicznej na stronie podmiotowej ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego” (§ 2), a także zapewnienia o publicznej dostępności (art. 23a u.o.z.) lista nie jest dostępna w BIP Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (dalej: MKiDN), choć zadanie jej prowadzenia zostało przydzielone Departamentowi Ochrony Zabytków²⁸.

Temat zasadności tworzenia nowego wykazu w postaci Listy Skarbów Dziedzictwa podjęły między innymi dwie badaczki – Agata Lizak, która w konkluzji swojego artykułu podniosła kwestię oczywistości potrzeby ochrony dorobku kultury, jednak z poszanowaniem praw właścicieli obiektów²⁹, i Aleksandra Guss, która proponuje, by na nowo przyjrzeć się samemu pomysłowi Listy lub wycofać się z niego i udoskonalać już istniejące i prawnie ustanowione mechanizmy

²⁷ Dz.U. 2017, poz. 928.

²⁸ Departament Ochrony Zabytków, tinyurl.com/57rfrwab, dostęp: 14.10.2023.

²⁹ A. Lizak, *Czy potrzebne są nowe formy ochrony zabytków? Wybrane uwagi w kontekście utworzenia Listy Skarbów Dziedzictwa*, „Młoda Muzeologia” 2017, t. 2, s. 206.

ochrony³⁰. Również Alicja Jagielska-Burduk w podsumowaniu analizy prawnej nowego wykazu stwierdziła, że „jest to rozwiązanie poddawane krytyce, ale mniej narażone na oskarżenia o naruszenie prawa podmiotów prywatnych”³¹. Przywołała też jednak przykład kolekcji Czartoryskich jako „działania eventowego i skoncentrowanego jednostkowo”, podkreślając przy tym, że „model tworzenia systemu ochrony, w którym bodźcem są wydarzenia medialne bądź troska o wybrane w sposób chaotyczny obiekty, nigdy nie będzie uznany za skuteczny”³².

Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem

Biblioteki – obok muzeów i archiwów – zostały wskazane w u.o.z. jako miejsca, do których mogą zostać przekazane zabytki ruchome poddane procedurze czasowego zajęcia z powodu wystąpienia zagrożenia w postaci możliwości zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę (art. 50 ust. 1 i 2). Ponadto pojawiają się w u.o.z. w kontekście strat wywołanych kradzieżą lub wywozem obiektów za granicę przy złamaniu prawa – dyrektorzy bibliotek są zobowiązani niezwłocznie powiadomić o zaistnieniu takiego zdarzenia generalnego konserwatora zabytków, który prowadzi odpowiedni rejestr, nazwany krajowym wykazem zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (art. 23 i art. 90 ust. 1 pkt 4).

Funkcjonowanie wykazu reguluje Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem³³, zmienione rozporządzeniem z 2019 roku³⁴. Prowadzony przez Narodowy Instytut Muzeów rejestr ma formę papierowej księgi z szeregiem danych zebranych w tabelach, których wzory dołączono do rozporządzenia. Gromadzi on informacje o trzech grupach zabytków, oznaczonych kolejnymi literami: A – zabytkach nieruchomości, B – zabytkach ruchomych, C – zabytkach archeologicznych. Wykaz jest dostępny także online w serwisie Wydziału Restytucji Dóbr Kultury MKiDN, nazwanym Skradzione Zabytki. Jak podają twórcy bazy na stronie głównej serwisu: „Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem gromadzi dane o kradzieżach muzealnych powstałych po roku 1970, a od 1992 dokumentuje również straty poniesione przez związki wyznaniowe, kolekcjonerów prywatnych oraz inne instytucje”³⁵.

Pierwotną i podstawową wersję bazy stanowią drukowane księgi. W 1988 roku wydano pierwszą, a w latach 1993–1995 na łamach miesięcznika „Spotkania z Zabytkami” publikowano stosowne informacje w dziale „Dobra utracone”. W 1997 roku Ośrodek Ochrony i Konserwacji Zabytków, wkrótce przemianowany na Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych, rozpoczął wydawanie czasopisma „Cenne, Bezcenne, Utracone”, w którym publikowane są wiadomości o utraconych zabytkach. Informacje były także rozpowszechniane w formie baz danych na płytach CD.

Już od 1992 roku istnieje też baza komputerowa, a w latach późniejszych na stronie internetowej Ośrodka zamieszczano informacje o dziełach utraconych z zakresu malarstwa, rzeźby i rzemiosła artystycznego. Po oficjalnym przekazaniu Ośrodkowi zadania prowadzenia bazy

³⁰ A. Guss, *Lista Skarbów Dziedzictwa – niepotrzebna forma ochrony zabytków?*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2021, t. 29, s. 70.

³¹ A. Jagielska-Burduk, *Formy ochrony zabytków jako mechanizm zarządzania dziedzictwem kultury* [w:] A. Jagielska-Burduk, W. Szafrąński, Ł. Gawel, *Mechanizmy prawne zarządzania dziedzictwem kultury*, Gdańsk–Warszawa 2016, s. 197.

³² Ibidem, s. 212.

³³ Dz.U. 2011, nr 113, poz. 661.

³⁴ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2019, poz. 1886).

³⁵ Skradzione Zabytki, *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, skradzionezabytki.pl, dostęp: 14.10.2023.

1 września 2004 roku rozpoczęto prace służące rozbudowie i unowocześnieniu dotychczasowego systemu informacyjno-wyszukiwawczego, a w lipcu 2005 roku został on udostępniony online. W 2011 roku pieczę nad systemem powierzono Narodowemu Instytutowi Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (w 2023 roku przemianowanemu na Narodowy Instytut Muzeów)³⁶, a trzy lata później nastąpiła kolejna modernizacja, dostosowująca interfejs i działanie systemu do wymogów użytkowników internetowych³⁷. Dzięki dostępności bazy (wymagane jest zalogowanie i podanie swoich danych) stanowi ona cenne narzędzie nie tylko dla służb zajmujących się poszukiwaniem skradzionych dóbr, lecz także dla kolekcjonerów, antykwariuszy i marszandów. Dane do bazy mogą także przesyłać właściciele zabytków.

Po zalogowaniu system umożliwia użytkownikowi przeszukiwanie zasobów w sposób uproszczony – po wpisaniu hasła wyszukiwawczego (pojedynczego słowa lub frazy ujętej w cudzysłów), które zostanie wyszukane w polach: numer karty (nowy i dawny), przedmiot (wraz z synonimami), dział/dyscyplina, autor (wraz z synonimami), tytuł, materiał/technika (bez uwag) oraz opis i oznakowanie – albo precyzyjny. Ten drugi sposób pozwala na zaawansowane przeszukiwanie danych z wykorzystaniem sześciu szerszych faset oraz ze wskazaniem (w nawiasie), w których polach opisu jest możliwe wyszukiwanie spośród następujących: przedmiot (numer karty, numer karty dawny, liczba przedmiotów, przedmiot, autor, autor?, warsztat/miejsce wykonania, tytuł, datowanie, uwagi do daty), materiał/technika (materiał/technika, uwagi do materiał/technika), wymiary (wartości: wysokość, szerokość, długość, głębokość, średnica – podane dokładnie w centymetrach lub jako wartości „około”, waga w gramach z możliwością zaznaczenia wielkości „około”, uwagi do wymiarów), opis i bibliografia (opis i oznakowanie), słowniki tematyczne (dział/dyscyplina), załączniki (główny obraz obiektu). Dodatkowo wybrane elementy opisów zaopatrzone w słowniki kontrolowane, na przykład pole dział/dyscyplina zawiera 25 haseł, przedmiot – 662 hasła, materiał/technika – 1812 haseł, autor – 646 haseł³⁸. Aby doprecyzować wyszukiwanie, można także uszczegóławiać zapytania, wykorzystując operatory Boole’a (i, lub), wskazując wartość liczbową (równa, większa niż, mniejsza niż) lub obecność (jest równy, zawiera, nie zawiera, większe niż, mniejsze niż), a także stosując cudzysłów w przypadku fraz lub znaków maskujących (*wildcards*), które mogą zastąpić w wyrazie dowolny znak (?) lub ciąg znaków (*). Możliwe jest także grupowanie parametrów przez dodawanie kolejnych haseł wyszukiwawczych do jednego zapytania³⁹.

Do wyszukiwania w bazie materiałów bibliotecznych wybrano następujące kategorie działu/dyscypliny – grafika-rysunek oraz książka, kartografia, fotografia. Uzyskano wynik odpowiednio 417 i 811 obiektów⁴⁰. Z kolei stosując kryterium materiał/technika, odnaleziono w bazie takie artefakty, jak: akwaforta – 36, akwarela – 202, akwatinta kolorowana ręcznie – 30, atrament – 7, collage – 1, długopis – 1, drzeworyt – 1, drzeworyt kolorowany – 1, fotografia czarno-biała – 2, fotografia platynowa – 1, litografia – 114, oleodruk – 1, ołówek – 40, miedzioryt – 15, monotypia – 1, pastel – 35, papier – 627, papier czerpany – 3, papier marmurkowy – 1, pergamin – 68, pióro – 1, półpergamin – 1, rękopis – 10, rysunek – 3. Łącznie 1202 obiekty.

Po wybraniu kryterium przedmiot użytkownik uzyskuje opisy 1160 obiektów następujących typów: afisz – 2, akwaforta – 3, akwarela – 28, broszura – 1, czasopismo – 9, dokument – 81, drzeworyt – 1, dyplom – 4, ekslibris – 6, fotografia – 13, gazeta – 3, gazeta przed 1800 – 1, grafika – 157, inkunabuł – 24, kancjonał – 1, karta pocztowa – 1, książka/księga – 129, litografia – 117, maszynopis – 1, odezwa – 1, okładka/oprawa – 2, pastel – 3, plakat – 2, rękopis – 24, rycina – 3, rysunek – 107, starodruk – 435, teczka na papier listowy – 1.

³⁶ Powstał on na bazie struktur Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych.

³⁷ Skradzione Zabytki, *Historia wykazu*, tinyurl.com/4yupt4w5, dostęp: 14.10.2023.

³⁸ Wszystkie dane statystyczne z bazy na dzień 13 października 2023 roku.

³⁹ Pełna instrukcja obsługi bazy jest dostępna na stronie tinyurl.com/23ytsjcr, dostęp: 14.10.2023.

⁴⁰ W nagłówku wyników wyszukiwania pojawia się komunikat o ich liczbie.

Wyniki mogą być wyświetlane po 5, 10, 20, 50 lub 100 kart obiektów na stronie, a przeglądać można je w trzech widokach strony⁴¹. W widoku listy z miniaturą (po kliknięciu w miniaturę następuje jej powiększenie) – o ile karta zawiera ilustrację – pojawia się też skrócony opis zawierający dane o numerze karty obiektu, dziale, przedmiocie, autorze, warsztacie/miejscu wykonania, tytule i czasie powstania (w przypadku grafiki). W widoku tabelarycznym dane zostały uzupełnione o kategorię użytkownika, miejsce utraty i miejsce zatrzymania. Z obydwu widoków jest możliwe (po zaznaczeniu) skonwertowanie do pliku PDF bądź to wszystkich wyników zbiorczo, bądź to kart katalogowych wybranych obiektów. Po kliknięciu w numer karty zostaje wyświetlony jej widok w układzie z miniaturą w lewym górnym rogu, określeniem typu straty obiektu (na przykład skradziony) i opisem złożonym z czterech części – danych formalnych (numer karty, numer PB, typ przedmiotu, liczba przedmiotów, numer inwentarzewy/rejestru zabytku), słowników tematycznych (określenie działu/dyscypliny), informacji podstawowych o przedmiocie (autor, tytuł, materiał/technika, wysokość, szerokość) oraz opisu i bibliografii (opis i oznakowanie). Z poziomu widoku pojedynczej karty istnieje możliwość jej skonwertowania do formatu PDF.

Menu prowadzące do wyszukiwania jest obecne w każdym z opisanych widoków, co umożliwia łatwy powrót do formułowania zapytań. Dodatkowo w bazie zastosowano kilka rodzajów mechanizmów nawigacyjnych – nawigację krokową, nawigację stronicową, przewijanie do początku i na koniec wyników, menu poziome i pionowe, przycisk powrotu z każdego miejsca w bazie do pierwszej strony uzyskanych wyników – co umożliwi sprawne poruszanie się w systemie. Udogodnieniem dla użytkowników jest także możliwość zapisania wybranych kryteriów i powtórzenia wyszukiwania według nich, bez konieczności każdorazowego zaznaczania potrzebnych opcji⁴². Mankamentem strony jest brak responsywności – widok nie dostosowuje się do rozmiarów wyświetlacza danego urządzenia.

Krajowy rejestr utraconych dóbr kultury

Zasoby biblioteczne wymienione są także w kontekście krajowego rejestru utraconych dóbr kultury, opisanego w rozdziale 2a u.o.z., a prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego. Działanie tej bazy uregulowano w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury⁴³. W bazie jednak nie ma żadnych wpisów.

Katalog strat wojennych

Częściowo założenia krajowego rejestru utraconych dóbr kultury wypełniają portal Dzieła Utracone i dostępny w nim katalog strat wojennych⁴⁴, oparty na danych gromadzonych od 1992 roku. Portal wzbogacają opracowania dotyczące strat wojennych – została podana ich definicja, a ponadto zamieszczono artykuły na temat przykładowych strat oraz obiektów utraconych i odzyskanych. Czytelnicy mogą się zapoznać nie tylko z bazą obiektów, lecz także z opisem obiektu miesiąca, galerią, procedurami związanymi ze zgłaszaniem artefaktów i ich restytucją oraz dodatkowymi projektami realizowanymi przez Wydział Restytucji Dóbr Kultury MKiDN. Zgodnie z opisem zamieszczonym na stronie internetowej portalu: „Baza strat wojennych MKiDN nie jest oficjalnym rejestrem i jest gromadzona w celach badawczych i informacyjnych, nie stanowi ona również pełnego spisu dóbr kultury utraconych w czasie II wojny światowej z terytorium Polski po 1945 r. Rejestracja obiektów następuje na podstawie dobrowolnych zgłoszeń zarówno instytucji publicznych, związków wyznaniowych, jak i osób prywatnych, a gromadzone informacje weryfikowane są jedynie w podstawowym zakresie”⁴⁵.

⁴¹ Opis na przykładzie grafiki.

⁴² Działanie usprawniają trzy opcje: zapisz kryteria, otwórz kryteria i czyść kryteria.

⁴³ Dz.U. 2015, poz. 1275.

⁴⁴ Wydział Restytucji Dóbr Kultury, *Katalog strat wojennych*, tinyurl.com/43xbyj36, dostęp: 14.10.2023.

⁴⁵ Ibidem.

Na stronie głównej katalogu są dostępne różne sposoby przeszukiwania bazy: prosty – poprzez wpisanie hasła wyszukiwawczego, oraz zaawansowany – umożliwiający przeszukiwanie po podaniu ogólnych informacji o obiekcie (tytuł, autor, autor/szkoła/warsztat, numer karty, dział, określenie zabytku, data powstania, materiał, technika i sygnatura) lub wymiarów (wysokość, szerokość, głębokość, długość, średnica i waga). W przypadku parametrów: autor/szkoła/warsztat, dział, określenie zabytku, data powstania, materiał i technika, posłużono się słownikami zbudowanymi z haseł zawartych w opisach obiektów⁴⁶. Dodatkowo na stronie zamieszczono menu kafelkowe, zawierające przykładowe hasła wyszukiwawcze z przypisanymi obiektami tego samego typu. Po kliknięciu w konkretny kafel wyświetlają się odpowiednio otagowane grupy wyników⁴⁷, na przykład: *Archeologia* (343 obiekty), *Biblioteka* (12 obiektów), *Tkaniny, kobierce, haft, koronki. Ubiory, akcesoria mody* (216 obiektów), *Złotnictwo i jubilerstwo. Gemmy* (187 obiektów)⁴⁸, oraz chmura tagów, również skupiająca obiekty wokół jednego hasła, na przykład: *Kobieta* (283 obiekty), *Mitologia* (125 obiektów), *Codziennosc* (143 obiekty), *Drzewa* (61 obiektów). Ogólnie baza zawiera dane 6760 obiektów⁴⁹.

Zgodnie z tematem głównym artykułu wyszukiwanie w tej bazie – podobnie jak w przypadku krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem – odbyło się z wykorzystaniem wybranych kategorii pasujących do definicji materiałów bibliotecznych. Uzyskano następujące wyniki w trzech działach: archiwa – o obiektów, biblioteka – 71 obiektów, grafika i rysunek – 1178 obiektów. Aby uzyskać miarodajne wyniki mogące być podstawą badania porównawczego, również w przypadku tej bazy skupiono się na danych dotyczących obiektów graficznych.

Wyniki są wyświetlane w postaci miniaturek z podstawowymi informacjami identyfikującymi (numer karty, autor/szkoła/warsztat, data powstania, określenie zabytku), można je posegregować alfabetycznie lub według daty dodania. Na stronie wyświetlają się grupy liczące po osiem obiektów. Strony są numerowane nad nimi (na przykład 2/118, 56/118), a załadują się po użyciu suwaka do przewijania zawartości. W wynikach wyszukiwania nie ma już nawigacji stronicowej ani krokowej, która była dostępna przy przeglądaniu danych z wykorzystaniem tagów i kategorii. Po kliknięciu w miniaturkę (ilustrację można powiększyć) towarzyszącą opisowi lub w hiperłącze z tytułem dzieła użytkownik widzi opis składający się z kilku elementów: wyboldowanego tytułu, informacji ogólnych (tytuł, autor/szkoła/warsztat, numer karty, dział, określenie zabytku, data powstania, materiał, technika, właściciel, numer inwentarza, wysokość, szerokość, odzyskane), tagów przypisujących dany materiał do konkretnych grup oraz informacji o podobnych obiektach. Użytkownik może skorzystać z nawigacji okruszkowej (ang. *breadcrumb*) opartej na atrybutach. Dzięki stosownej informacji nad kartą z opisem użytkownik może łatwo się zorientować, z którą grupą obiektów ma do czynienia. Zawarte w ścieżce okruszkowej hasła mają postać hiperłączy pozwalających szybko wrócić do wcześniejszych, wyższych w hierarchii podstron, a tym samym znacznie skrócić czas poruszania się po bazie.

Na dużą wygodę korzystania ze strony wpływają jej responsywność (komfort użytkownika bez względu na rozmiar ekranu urządzenia), a także to, że nie trzeba się logować, by przeglądać dane. Ponadto możliwości wyszukiwania zaawansowanego są widoczne nie tylko w trakcie uzupełniania haseł, lecz także przy pierwszym widoku wyników, co pozwala na zmianę kryteriów wyszukiwania w dowolnym momencie przed przejściem do widoku konkretnego artefaktu.

Uzupełnieniem katalogu strat wojennych jest baza *Dzieła odzyskane*. Odnotowano w niej 658 obiektów różnego typu, jednak – poza chmurą tagów – nie ma możliwości jej przeszukiwania⁵⁰.

⁴⁶ Są one różnie zapisywane i częściowo się dublują. Potknięcia widać na przykład w kryterium „Technika” – hasło *Akwaforta* występuje tam trzykrotnie, *Akwaforta punktowana* i *Akwaforta, technika punktowana* to tożsame techniki, osobno pojawiają się też *akwarela* i *Akwarela*.

⁴⁷ Wszystkie dane statystyczne z bazy na dzień 13 października 2023 roku.

⁴⁸ Liczbę zasobów tych czterech kategorii obliczyłam sama – w bazie nie ma informacji o sumarycznej liczbie obiektów w danej kategorii.

⁴⁹ Informacja o łącznej liczbie obiektów pojawia się po włączeniu wyszukiwania zaawansowanego. Obejmuje ona także dzieła odzyskane, prezentowane w wydzielonej bazie *Dzieła odzyskane*.

⁵⁰ Wydział Restytucji Dzieł Kultury, *Dzieła odzyskane*, tinyurl.com/yuevpe88, dostęp: 14.10.2023.

Podsumowanie

W tekście przedstawiono możliwości ochrony i prezentacji materiałów bibliotecznych będących bardzo ważnym elementem dziedzictwa kultury. Szczególnie interesowała mnie tutaj u.o.z., której 20-lecie uchwalenia obchodziliśmy w ubiegłym roku, a która jest wymieniona jako dokument powiązany w u.b. Obie te ustawy nie stoją ze sobą w sprzeczności, zwłaszcza że u.b. nakłada na biblioteki obowiązek ochrony materiałów bibliotecznych, niejednokrotnie stanowiących cenny zabytek.

Poza wskazaniem konkretnych rozwiązań zapisanych w u.o.z. i rozporządzeniach z nią związanych przeanalizowano dwie bazy danych – krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem i dostępny w portalu Dzieła Utracone katalog strat wojennych – w poszukiwaniu obiektów bibliotecznych. W pierwszej z tych baz, biorąc pod uwagę kryteria związane z zasobami bibliotecznymi, odnaleziono 1160 obiektów, w drugiej – 1249. Oba systemy informacyjno-wyszukiwawcze różnią się od siebie nie tylko interfejsem, lecz także mechanizmami wyszukiwania i prezentowania wyników. Oba pełnią jednak niezwykle ważną funkcję – udostępniają szerokiemu gronu odbiorców informacje o dobrach kultury, które bezprawnie zmieniły właścicieli i miejsca przechowywania. Tym samym otwiera się możliwość ich odnalezienia lub chociażby zaistnienia w świadomości narodowej jako obiektów poszukiwanych, wymagających szczególnej uwagi i działań. Dowodzi to istotnego znaczenia elektronicznych baz danych dla ochrony dziedzictwa.

W artykule zostały też wskazane rozwiązania, które niestety nie funkcjonują. Mimo zapisu w u.o.z. o Liście Skarbów Dziedzictwa i szczegółowego rozporządzenia jej dotyczącego nie jest ona dostępna w BIP. Podobnie w praktyce nigdy nie zaistniał krajowy rejestr utraconych dóbr kultury. Pokazuje to, że choć łatwo jest wprowadzać przepisy prawne dotyczące tworzenia baz danych, to trudno takie bazy tworzyć, co powinno stanowić przyczynek do szerszej dyskusji.

Poza u.o.z. i u.b. ochrona materiałów bibliotecznych została zapisana także między innymi w rozporządzeniach dotyczących NZB czy ewidencji zasobów oraz w regulaminach korzystania z zasobów w instytucjach je przechowujących. Dodatkowe możliwości ochrony dają między innymi Lista Krajowa Programu UNESCO Pamięć Świata⁵¹ i sam program Pamięć Świata⁵², do których wpisano odpowiednio 68 i 16 obiektów⁵³, a także akty prawne Unii Europejskiej⁵⁴.

Biblioteki zatem jako główne instytucje odpowiedzialne za gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie, zabezpieczanie i udostępnianie dorobku kultury, przede wszystkim pisma i druku, mają do dyspozycji szereg regulacji umożliwiających im odpowiednią ochronę gromadzonych przez siebie zbiorów. Strategiczne znaczenie w owych działaniach ma współpraca na tym polu różnych organów administracji i jednostek kultury.

Podziękowania

Tekst powstał w ramach projektu flagowego „European Heritage in the Jagiellonian Library. Digital Authoring of the Berlin Collections” w programie strategicznym Inicjatywa Doskonałości na Uniwersytecie Jagiellońskim.

⁵¹ Polski Komitet ds. UNESCO, *Polskie obiekty na Liście Pamięci Świata*, tinyurl.com/2888cv7v, dostęp: 14.10.2023.

⁵² Informacje o projekcie można znaleźć w portalu Pamięć Polski: *Pamięć Świata*, tinyurl.com/2drupzzm, dostęp: 14.10.2023. Dotychczas w Polsce odbyły się cztery edycje, piąta jest w fazie rozpatrywania aplikacji.

⁵³ O UNESCO i działaniach związanych z ochroną dziedzictwa kultury pisał Wojciech Stankiewicz: idem, *Rola UNESCO w ochronie dóbr kultury i zasobów przyrodniczych*, „Przegląd Politologiczny” 2012, nr 1, s. 145–160.

⁵⁴ Między innymi Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) (Dz. Urz. UE 2014, L 159), Porozumienie o współpracy i pomocy wzajemnej w sprawie zatrzymywania i zwrotu dóbr kultury nielegalnie przewożonych przez granice państw sporządzone w Płowdii dnia 22 kwietnia 1986 r. (Dz.U. 1988, nr 38, poz. 296), Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, podpisana w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz.U. 1974, nr 20, poz. 106) oraz Europejska Konwencja Kulturalna sporządzona w Paryżu dnia 19 grudnia 1954 r. (Dz.U. 1990, nr 8, poz. 44).

dr Agnieszka Fluda-Krokos

Adiunkt w Instytucie Filologii Angielskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, dyrektor Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Doktorat z zakresu językoznawstwa uzyskała na Uniwersytecie Jagiellońskim. Absolwentka filologii polskiej (Uniwersytet Jagielloński), informacji naukowej i bibliotekoznawstwa (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) oraz studiów podyplomowych zarządzanie zasobami ludzkimi (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie), Akademia Dziedzictwa (Międzynarodowe Centrum Kultury, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie) i edytorstwo (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie). Autorka ponad 100 publikacji naukowych i popularnonaukowych, uczestniczka około 70 krajowych i zagranicznych konferencji naukowych. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół informacji, cyfryzacji, znaków proveniencyjnych (szczególnie ekslibrisów) oraz bibliotek i zbiorów specjalnych. Jest przewodniczącą Rady Naukowej Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Krakowie, a także członkinią między innymi Rady Polskiej Akademii Umiejętności, Rady Naukowej Biblioteki Międzynarodowego Centrum Kultury oraz Stowarzyszenia E-learningu Akademickiego.

Agnieszka Fluda-Krokos, PhD

Assistant professor at the Institute of English Philology of the Jagiellonian University, director of the Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie (Polish Academy of Sciences (PAN) and Polish Academy of Arts and Sciences (PAU) in Kraków). She obtained her doctorate in linguistics from the Jagiellonian University. A graduate of Polish language and literature (Jagiellonian University), library and information science (Pedagogical University of Kraków) and postgraduate studies in human resources management (University of Economics in Kraków), the Heritage Academy (International Cultural Centre, University of Economics in Kraków) and editing (Pedagogical University of Kraków). Author of more than 100 academic and popular science publications, participant in around 70 academic conferences both at home and abroad. Her research interests focus on information, digitization, provenance marks (especially bookplates) and libraries and special collections. She is chair of the Academic Council of the Pedagogical Provincial Library in Kraków, as well as a member of, among other things, the Council of the Polish Academy of Arts and Sciences, the Academic Council of the Library of the International Cultural Centre and the Academic E-learning Association.

Bibliografia

Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945. Wybór dokumentów źródłowych, wybór i oprac. Andrzej Mężyński, współpraca Hanna Łaskarzewska, Warszawa 2003.

Bieńkowska Barbara, *Potyczki ze źródłami bibliologicznymi (na przykładzie urzędowej dokumentacji strat bibliotek w Polsce podczas II wojny światowej)*, „Roczniki Biblioteczne” 2001, R. 45, s. 3–28.

Bieńkowska Barbara, *Straty bibliotek. Czy wszystkie bezpowrotnie?*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1997, nr 6, s. 5–6.

Creative Commons, creativecommons.org, dostęp: 14.10.2023.

Creative Commons Polska, *Poznaj licencje Creative Commons*, tinyurl.com/5n83sy8c, dostęp: 14.10.2023.

Departament Ochrony Zabytków, tinyurl.com/57rfrwab, dostęp: 14.10.2023.

Drela Monika, *Culture Goods in the Public Domain under Polish Law – Acquiring and Disposing Difficulties*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 2, s. 291–302.

Europeana, *O nas*, tinyurl.com/bus7pfah, dostęp: 14.10.2023.

Fluda-Krokos Agnieszka, *Protection of the Polish Written and Printed Heritage – National Library Resource*, „Muzeologia a kultúrne dedičstvo” 2020, vol. 8, no. 3, s. 111–128.

Główny Urząd Statystyczny, *Kultura i dziedzictwo w 2022 r.*, Warszawa–Kraków 2022.

Guss Aleksandra, *The Digitization of Cultural Heritage under Polish Law and Policy. Challenges Presented by Copyright Law*, „Santander Art and Culture Law Review” 2020, nr 2, s. 377–406.

Guss Aleksandra, *Lista Skarbów Dziedzictwa – niepotrzebna forma ochrony zabytków?*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2021, t. 29, s. 53–72.

Hekatomba bibliotek w czasie II wojny światowej, tinyurl.com/kyrkntk4, dostęp: 14.10.2023.

Informator o stratach bibliotek i księgozbiorów domowych na terytoriach polskich okupowanych w latach 1939–1945 (bez ziem wschodnich), red. Barbara Bieńkowska, oprac. Urszula Paszkiewicz, Janusz Szymański, Poznań 2000.

Jakubowski Olgierd, *Bazy danych skradzionych i nielegalnie wywiezionych dóbr kultury jako element systemu ochrony dziedzictwa kulturowego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2012, t. 89, s. 11–20.

Jagielska-Burduk Alicja, *Formy ochrony zabytków jako mechanizm zarządzania dziedzictwem kultury* [w:] Alicja Jagielska-Burduk, Wojciech Szafranski, Łukasz Gawel, *Mechanizmy prawne zarządzania dziedzictwem kultury*, Gdańsk–Warszawa 2016, s. 171–212.

Lechowski Piotr, *Biblioteki Krakowa w okresie okupacji niemieckiej 1939–1945*, Kraków 1999.

Lizak Agata, *Czy potrzebne są nowe formy ochrony zabytków? Wybrane uwagi w kontekście utworzenia Listy Skarbów Dziedzictwa*, „Młoda Muzeologia” 2017, t. 2, s. 195–207.

Łaskarzewska Hanna, *Losy księgozbiorów historycznych w latach 1939–1945 i po zakończeniu drugiej wojny światowej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, wydanie specjalne: „Katalog Utraconych Dzieł Sztuki” (wydanie na CD), s. 15–26.

Manifest domeny publicznej, tinyurl.com/mrxsd4nb, dostęp: 14.10.2023.

Mężyński Andrzej, *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945*, Warszawa 2010.

Ochrona i przechowywanie zbiorów. Zalecenia IFLA w kwestii opieki i obchodzenia się z materiałami bibliotecznymi, oprac. Edward P. Adcock, współpraca Marie-Thérèse Varlamoff, Virginie Kr Demp, przeł. Bolesław Rek, Wrocław 1999.

Ogrodzki Piotr, *Rola baz danych o zabytkach w zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu narodowemu* [w:] *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, red. Wojciech Szafrąński, Katarzyna Zalaśńska, Poznań 2009, s. 189–203.

Pamięć Polski, *Pamięć Świata*, tinyurl.com/zdrupzzm, dostęp: 14.10.2023.

Pietruch-Reizes Diana, *Digitalizacja i rozpowszechnianie utworów osieroconych w świetle dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/28/UE z 25 października 2012 roku*, „Przegląd Biblioteczny” 2014, z. 4, s. 550–564.

Polski Komitet ds. UNESCO, *Polskie obiekty na Liście Pamięci Świata*, tinyurl.com/2888cv7v, dostęp: 14.10.2023.

Potrzebnicka Ewa, *Przeglądy magazynów bibliotecznych podstawą profilaktyki konserwatorskiej*, „Notes Konserwatorski” 2018, nr 20, s. 15–57.

Skradzione Zabytki, *Historia wykazu*, tinyurl.com/4yupt4w5, dostęp: 14.10.2023.

Spandowski Michał, *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, wydanie specjalne: „Katalog Utraconych Dzieł Sztuki” (wydanie na CD), s. 27–39.

Stankiewicz Wojciech, *Rola UNESCO w ochronie dóbr kultury i zasobów przyrodniczych*, „Przegląd Polityczny” 2012, nr 1, s. 145–160.

Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 roku. Wstępny raport o stanie wiedzy, cz. 1–3, red. Andrzej Mężyński, Warszawa 1994.

Wydział Restytucji Dóbr Kultury, dzialautracone.gov.pl, dostęp: 14.10.2023.

Akty prawne

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona), Dz. Urz. UE 2014, L 159.

Europejska Konwencja Kulturalna sporządzona w Paryżu dnia 19 grudnia 1954 r., Dz.U. 1990, nr 8, poz. 44.

Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, podpisana w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r., Dz.U. 1974, nr 20, poz. 106.

Porozumienie o współpracy i pomocy wzajemnej w sprawie zatrzymywania i zwrotu dóbr kultury nielegalnie przewożonych przez granice państw sporządzone w Płowdiu dnia 22 kwietnia 1986 r., Dz.U. 1988, nr 38, poz. 296.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 października 2008 r. w sprawie sposobu ewidencji materiałów bibliotecznych, Dz.U. 2008, nr 205, poz. 1283.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. 2011, nr 113, poz. 661.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego, Dz.U. 2012, poz. 797.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury, Dz.U. 2015, poz. 1275.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa, Dz.U. 2017, poz. 928.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. 2019, poz. 1886.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, Dz.U. 1997, nr 85, poz. 539.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003, nr 162, poz. 1568.

Ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury, Dz.U. 2017, poz. 1086.

Bazy danych

Europeana, *Odkryj cyfrowe dziedzictwo kulturowe Europy*, europeana.eu, dostęp: 14.10.2023.

Federacja Bibliotek Cyfrowych, tinyurl.com/2rmm96v9, dostęp: 14.10.2023.

Skradzione Zabytki, *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, skradzionezabytki.pl, dostęp: 14.10.2023.

Wydział Restytucji Dziej Kultury, *Dziewa odzyskane*, tinyurl.com/yuevpe88, dostęp: 14.10.2023.

Wydział Restytucji Dóbr Kultury, *Katalog strat wojennych*, tinyurl.com/43xbyj36, dostęp: 14.10.2023.

Regulaminy i wytyczne

Norma PN-ISO 11799: *Informacja i dokumentacja – wymagania dotyczące warunków przechowywania materiałów archiwalnych i bibliotecznych*.

Regulamin korzystania z Biblioteki Narodowej, tinyurl.com/3tf8n99p, dostęp: 14.10.2023.

Regulamin udostępniania zbiorów specjalnych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, tinyurl.com/4hjr59m4, dostęp: 14.10.2023.

Skradzione Zabytki, *Instrukcja użytkownika*, tinyurl.com/23ytsjcr, dostęp: 14.10.2023.

